

092+811.161.2

Л.В. РЯБЕЦЬ, кандидат філологічних наук,
в. о. завідувача відділу діалектології,
Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: riabetslv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4829-715X>

Т.В. ЩЕРБИНА, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
бульв. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031
E-mail: Tanya_Bevz@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0008-5983>

ГАННА ІВАНІВНА МАРТИНОВА – ДОСЛІДНИЦЯ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

У сучасному полімовному світі одним із основних завдань є збереження народної мови, представлення цілісної інформації про первинне мовне утворення стосовно його літературного варіанта. Для української національної мови таким першоджерелом став середньонаддніпрянський діалект, один із архаїчних говорів південно-східного наріччя, його генетичне ядро, система якого містить найбільше мовних рис, що визначають своєрідність української мови й вирізняють її серед інших слов'янських мов.

На жаль, попри відому тезу, що це центральний діалект України, який відіграв визначальну роль у формуванні української національної мови, системної інформації

про нього не було принаймні до початку ХХІ ст., хоч історія вивчення середньонаддніпрянського говору триває понад 130 років [10: 3–5]. Донедавна виокремлення середньонаддніпрянського діалекту як окремої

Цитування: Рябець Л.В., Щербина Т.В. Ганна Іванівна Мартинова – дослідниця середньонаддніпрянського діалекту. *Українська мова*. 2020. № 2 (74). С. 117–122.

мовно-територіальної одиниці ґрунтувалося передовсім на визначенні специфіки його фонетичного рівня. Однак, через відсутність цілісного репертуару структурно важливих для середньонаддніпрянських говірок елементів, опис засвідченого діалектного матеріалу був недостатньо повним. Докладніших характеристик, уточнень і доповнень потребували й лінгвогеографічні дані про межі середньонаддніпрянського діалекту, які порівняно з репрезентованими на картах Атласу української мови та в окремих дослідженнях минулого століття, дещо змінили свою конфігурацію. Саме постановня цих завдань окреслило **важливі орієнтири** наукової діяльності відомої мовознавиці, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького Ганни Іванівни Мартинової. Вона вперше описала середньонаддніпрянський говір як окрему мовно-територіальну одиницю з чітко окресленим ареалом, для якого характерна сукупність типових рис, що склалися внаслідок тривалого історичного розвитку, та поділ на центральну й периферійні групи говірок. У своїх наукових працях дослідниця показала, що для цілісного представлення середньонаддніпрянського діалекту необхідне системне вивчення всіх його структурних рівнів та його комплексні монографічні описи, потребує удокладнення й лінгвогеографічна інформація про цей говір.

Тому ще під час роботи над кандидатською дисертацією на тему «Подільсько-середньонаддніпрянська діалектна межа за даними побутової лексики правобережної Черкащини» вияскравився один із основних напрямів лінгвістичних пошуків Г.І. Мартинової — проблеми членування діалектних територій і дослідження наслідків міжговіркових контактів у невеликих діалектних зонах.

Усвідомлюючи необхідність монографічного вивчення Середньої Наддніпрянщини з використанням даних лінгвогеографії, дослідниця ретельно проаналізувала явища лексики й семантики зі 163 населених пунктів правобережних районів Черкаської області. Вагомим словом про один із найпроблемніших регіонів українського діалектного континууму стала монографія Г.І. Мартинової «Лінгвістична географія правобережної Черкащини» [7], де на підставі лінгвогеографічного аналізу вона з'ясувала місце говірок Правобережної Черкащини в системі загальноукраїнського діалектного макроареалу й вирішила завдання удокладнення подільсько-середньонаддніпрянської межі, визначила напрями й динаміку взаємовпливів контактних говорів, описала не лише сучасний стан досліджуваних мовно-територіальних одиниць, а й порушила питання їх генезису.

Важливою сторінкою лінгвогеографічної репрезентації середньонаддніпрянського говору став «Атлас побутової лексики правобережної Черкащини» (174 карти), що унаочнив виокремлені дослідницею давні ареали середньонаддніпрянського діалекту. Ідеї, теоретичні та практичні міркування щодо потреби системного вивчення Середньої Наддніпрянщини Г.І. Мартинова втілила в нових працях.

Глибоке осмислення місця й значення середньонаддніпрянського говору як визначального у формуванні та становленні літературної мови і в історії самодостатності нації актуалізувало подальші наукові пошуки мовознавці. Під час написання докторської дисертації вона вивчає проблеми фонетики й фонології, виробляє модель опису діалектних одиниць саме на матеріалі говірок середньонаддніпрянського діалекту. Щоб виявити залежність реалізації фонем від конкретної позиції в слові чи фразі, Г.І. Мартинова встановила інвентар фонем і розкрила системні зв'язки всіх компонентів, визначила їхнє функціональне навантаження, дослідила умови позиційного варіювання фонем, можливі обмеження її вияву, а також позиції нейтралізації фонемних протиставлень, їх причини й наслідки, що дозволило «максимально повно відобразити фонетичну й фонологічну системи середньонаддніпрянського говору, визначити їх структурну та функціональну специфічність» [8: 4].

Прагнучи створити цілісну картину структури середньонаддніпрянського говору, дослідниця зафіксувала мовлення діалектоносіїв Середньої Наддніпрянщини у вигляді численних фонозаписів. Обстеження великої кількості говірок (346), ретельно записаний унікальний багатий і достовірний матеріал дав можливість виявити значну діалектну варіативність фонетичних одиниць, увиразнити реалізацію фонологічних опозицій. Парадигматична й синтагматична своєрідність будови середньонаддніпрянського говору як частини українського діалектного континууму репрезентована в монографії «**Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика**» (2003), де Ганна Іванівна, застосувавши принципи фонологічного моделювання, представила явища, не засвідчені іншими дослідниками, виокремила типові риси середньонаддніпрянського говору та характерні ознаки його периферійних зон. Використавши методики картографування і рекартографування діалектних явищ на бланківках різного масштабу, Г.І. Мартинова подала якісно нову інформацію про діалект, що став основою української літературної мови: окреслила ареал середньонаддніпрянського говору, з'ясувала його релевантні риси й уперше встановила внутрішнє членування досліджуваного континууму — виокремила центральну, північну, південну, західну та східну діалектні зони, у межах яких функціонують окремі групи говірок. Важливим для розуміння їхньої специфіки є висновки авторки про те, що типові для середньонаддніпрянського діалекту явища функціонують саме в центральній частині досліджуваного ареалу, а периферійні зони утворилися внаслідок міждіалектної взаємодії середньонаддніпрянського говору зі східно- й середньополіським діалектами на півночі, волинським і подільським говорами на заході; говірки південної й східної зон репрезентують поєднання особливостей різних діалектних систем (середньонаддніпрянської з південно-західними та поліськими) [8: 314]. Неоднорідність середньонаддніпрянських говірок Г.І. Мартинова пояснила тривалою історією їх розвитку [8: 316].

На початку ХХІ ст. потреби фіксації і збереження народного мовлення стали основними в діяльності діалектологів. Успішна реалізація

завдань сьогодення вимагає від науковців уваги до актуальних проблем не лише національного, а й загальнослов'янського мовного простору: «що з усієї структури діалектної мови необхідно досліджувати, для чого і за допомогою яких дослідницьких прийомів і процедур студіювати цей феномен» [6: 145]. Зважаючи на те, що важливою запорукою розвитку діалектології є повнота емпіричної бази, особливої ваги набувають записи діалектних текстів як багаторівневих складно організованих утворень, інформаційне декодування яких «забезпечує пізнання структури і внутрішньої організації говірки як окремої системи, а через низку говірок — ширших діалектних ареалів, зрештою — всього континууму» [5: 103].

З огляду на те, що в сучасній діалектології текстовий напрям дослідження народного мовлення став доміантним, основним змістом наукової діяльності Г.І. Мартинової є розширення емпіричної бази діалектології та фіксація мовлення діалектоносіїв у вигляді текстів, створення національних фонофондів і текстотек як оптимального способу збереження цінних мовних пам'яток. Підтримуючи ідею повноти представлення говірки в текстах, продовжуючи традиції підготовки й публікування зібрань текстів діалектного мовлення, актуалізовані свого часу проектом щодо формування регіонального Чорнобильського мовного інформаційного фонду [4], очолюваним П.Ю. Гриценком, Ганна Іванівна підготувала (більшість текстів записала вона, а впорядкувати матеріали допомагали колеги Т.В. Щербина, А.А. Таран, З.М. Денисенко) серію книг: «Говірки Південної Київщини. Збірник діалектних текстів» [2], «Говірки Західної Полтавщини. Збірник діалектних текстів» [1], «Говірки Черкащини. Збірник діалектних текстів» [3]. Цінність цих праць не лише у фіксації значних за обсягом текстів діалектного мовлення з говірок Середньої Наддніпрянини й повноті подання інформації про середньонаддніпрянський діалект як цілісне мовно-територіальне утворення. У транскрибованих тематично різнопланових текстах репрезентовані мовні явища всіх структурних рівнів, що дає змогу моделювати типові риси досліджуваних говірок і водночас забезпечує створення унікального мовного портрету кожної з 55 говірок Південної Київщини, 56 говірок Західної Полтавщини, 139 говірок Черкащини. У пошуках оптимального формату презентації діалектної інформації Ганна Іванівна обрала новаторське поєднання графічного та звукового типів представлення матеріалу — зібрання транскрибованих текстів супроводжують компакт-диски з фонозаписами («Говірки Південної Київщини», «Говірки Західної Полтавщини», «Говірки Черкащини»), що вможливує кореляцію свідчень цих джерел і розширення сфери використання їх у майбутніх студіях зі славістики й україністики, зокрема мовознавства, етнології, історії. Модерним є й те, що тексти в кожному зі збірників подані за регіональним поділом досліджуваних говірок: північні середньонаддніпрянські, центральні лівобережні середньонаддніпрянські, центральні правобережні середньонаддніпрянські та говірки периферії (західної зони — перехідні середньонаддніпрянсько-подільські; південної зони —

мішаного й перехідного типів на середньонаддніпрянській основі). Це дає важливу інформацію про членування середньонаддніпрянського говору й діалектну кваліфікацію говірок Середньої Наддніпрянщини.

Професор Г.І. Мартинова опублікувала понад 200 наукових і науково-методичних праць, кожна з яких належить до непересічних і вагомих досліджень, і щоразу під її пильною увагою опиняються говірки Середньої Наддніпрянщини. Як керівник Центру діалектологічних досліджень Середньої Наддніпрянщини Г.І. Мартинова виконує одне з першочергових завдань діалектологів сьогодні — це фіксація народного мовлення на електронних носіях, формування національних фонотек, національних текстотек, створення графічних аналогів звукозаписів, які здатні зберегти структуровану інформацію для нащадків. Центр працює над укладанням Словника середньонаддніпрянських говірок. Створено електронну базу даних цього Словника, до нього увійшли не тільки лексеми, відмінні від літературно нормативних за фонетичним, граматичним, лексичним оформленням, а й ті, що презентують явища національної культури середньонаддніпрянців, їхній побут.

Усі наукові пошуки Ганни Іванівни Мартинової пов'язані з говірками рідної для неї Середньої Наддніпрянщини, незмінна глибока повага й щира любов до якої відчутні в усіх фундаментальних працях дослідниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Говірки Західної Полтавщини: збірник діалектних текстів. Упорядник Г.І. Мартинова. Черкаси, 2012.
2. Говірки Південної Київщини: збірник діалектних текстів. Упоряд.: Г.І. Мартинова, З.М. Денисенко, Т.В. Щербина. Черкаси, 2008.
3. Говірки Черкащини: збірник діалектних текстів. Упоряд.: Г.І. Мартинова, Т.В. Щербина, А.А. Таран. Черкаси, 2013.
4. Говірки Чорнобильської зони: Тексти. Упоряд.: Гриценко П.Ю. та ін. Київ, 1996.
5. Гриценко П.Ю. Інформаційний простір діалектного тексту. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ, 2015. С. 100–118.
6. Гриценко П.Ю. Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*. Київ, 2014. С. 145–154.
7. Мартинова Г.І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини: монографія. Черкаси, 2000.
8. Мартинова Г.І. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика: монографія. Черкаси, 2003.
9. Мартинова Г.І. Специфіка реєстру й тлумачення лексем у словнику середньонаддніпрянських говірок. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія: Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*. Київ, 2012. С. 177–185.
10. Мартинова Г.І., Тищенко Т.М., Щербина Т.В. Середньонаддніпрянський діалект (аналітико-бібліографічний огляд). Черкаси, 2007.

REFERENCES

1. Martynova, H.I. (Compiler) (2012). Dialects of the Western Poltava region: Collection of dialect texts. Cherkasy (in Ukr.).
2. Martynova, H.I., Denysenko, Z.M., Shcherbyna, T.V. (Compilers) (2008). Dialects of the Southern Kyiv Region: Collection of dialect texts. Cherkasy (in Ukr.).
3. Martynova, H.I., Shcherbyna, T.V., Taran, A.A. (Compilers) (2013). Dialects of Cherkasy region: Collection of dialectal texts. Cherkasy (in Ukr.).

4. Hrytsenko, P.Yu., etc. (Compilers) (1996). Dialects of the Chernobyl zone: Texts. Kyiv (in Ukr.).
5. Hrytsenko, P.Yu. (2015). Information space of dialect text. *Dialects in synchrony and diachrony: a text as a source of linguistic studies*, 100–118. Kyiv (in Ukr.).
6. Hrytsenko, P.Yu. (2014). About one type of sources of modern dialectological studies. *Dialects in synchrony and diachrony: a common Slavic context*, 145–154. Kyiv (in Ukr.).
7. Martynova, H.I. (2000). Linguistic geography of the Right bank Cherkasy region. Cherkasy (in Ukr.).
8. Martynova, H. (2003). Mid Upper Dnieper dialect. Phonology and phonetics. Cherkasy (in Ukr.).
9. Martynova, H.I. (2012). Specifics of the register and interpretation of dialects in the dictionary of the Mid Upper Dnieper dialects. *Ukrainian and Slavic Interpretive and Translated Lexicography: Leonid Sidorovich Palamarchuk*, 177–185. Kyiv (in Ukr.).
10. Martynova, H.I., Tyshchenko, T.M., Shcherbyna, T.V. (2007). Mid Upper Dnieper dialect (analytical and bibliographic review). Cherkasy (in Ukr.).

Статтю отримано 07.03.2020

Liudmyla Riabets, PhD Philology,
Head of the Department of Dialectology,
Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: riabetslv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4829-715X>

Tetiana Shcherbyna, PhD Philology,
Associate Professor of the Department
of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University
81 Shevchenko Blvd., Cherkasy 18031, Ukraine
E-mail: Tanya_Bevz@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0008-5983>

HANNA IVANIVNA MARTYNOVA — RESEARCHER
OF THE MID-UPPER DNIEPER DIALECT

The article is devoted researcher of the mid-upper Dnieper dialect H.I. Martynova, the Ukrainian linguist, Doctor of Philology, leading researcher and head of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics at Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University.

Keywords: *the mid-upper Dnieper dialect, H.I. Martynova, researcher.*